

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi
Bursa Uludağ University Faculty of Arts and Sciences Journal of Philosophy

Araştırma Makalesi | Research Article
Kaygı, 21 (1), 201-231.

Makale Geliş | Received: 30.09.2021
Makale Kabul | Accepted: 17.02.2022
Yayın Tarihi | Publication Date: 30.03.2022
DOI: 10.20981/kaygi.1003081

Hediye DURLU

Doktora Öğrencisi | PhD. Candidate
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Muğla, TR
Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Letters And Humanities, Department of Philosophy, Muğla, TR
ORCID: 0000-0003-1708-5218
hediye.dumlu@gmail.com

Jürgen Habermas'ın Müzakereci Demokrasi Teorisi ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Talepleri

Öz: Batılı demokrasilerde etnik, din, ırk, toplumsal cinsiyet ve cinsel yönelim temelli gruplara mensup bireyler, kolektif farklılıklarının kamusal alanda tanınması yönündeki taleplerini dile getirmektedirler. Biz bu çalışmada, toplumsal cinsiyet temelli grupların ileri sürdüğü toplumsal cinsiyet eşitliği taleplerini odağımıza alıyoruz ve Jürgen Habermas'ın müzakereci demokrasi anlayışının bu talepler için uygun bir tartışma zemini sunduğu argümanını geliştirmeye çalışıyoruz. Bu amaçla, tartışmamızın ilk bölümünde, demokratik tanınma taleplerinin kamusal müzakere süreçlerinde içerilmesi ve kamusal meseleler haline gelmesi için gerekli olan kapsayıcı katılım anlayışının temel koşullarını tartışıyoruz. Bu koşullar, kapsayıcılık, rasyonellik ve meşruiyettir. Kapsayıcılık, çıkarların, etik-siyasal söylemlerin ve adalete ilişkin ahlaksal söylemlerin kamusal tartışmalarda birlikte kapsanmasıyla; rasyonellik, katılımcıların genişletilmiş bir bakış açısından ilgili herkesin rasyonel gerekçelerle onayını alabilen normlar ve ilkeler üzerine iletişimsel anlaşmaya varmasıyla; meşruiyet ise anlaşmaya ulaşmayı amaçlayan katılımcılar arasındaki kısıtlanmamış kapsayıcı ve rasyonel tartışmaların kendisi içinde gerçekleştiği kamusal alan fikriyle ilişkilidir. Tartışmamızın ikinci bölümünde, özel alan ve kamusal alan arasında olduğu varsayılan ayrım nedeniyle kamusal tartışmaların dışında bırakılan toplumsal cinsiyet eşitsizliği temelli adaletsizliklere karşı ileri sürülen ve toplumsal cinsiyet eşitliğini amaçlayan tanınma taleplerini ele alıyoruz. Bu taleplerin, etik-siyasal söylemlerle ilişkili olan iyi yaşam ve değerlerle ve pragmatik söylemlerle ilişkili olan genelleştirilemez çıkarlarla özdeşleştirilen özel alana ilişkin meseleler olduğu ve adalet, normlar ve ortak çıkarlarla özdeşleştirilen kamusal alana ilişkin meselelerden ayrıldığı varsayılmaktadır. Buradaki tartışmada, bu varsayıma rağmen, kapsayıcı katılım anlayışı için gerekli koşulların, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin katılımcıların perspektifinden kamusal mesele haline getirilmesini mümkün kılabilmesini ileri sürüyoruz.

Anahtar Kelimeler: Tanınma Talepleri, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, Özel Alan, Kamusal Alan, Müzakereci Demokrasi.

Jürgen Habermas' Theory of Deliberative Democracy and Claims for Gender Equality

Abstract: Individuals who are members of ethnic, religious, racial, gender and sexual orientation-based groups in Western democracies express their claims for recognition of their collective differences in the public sphere. In this study, we focus on the claims for gender equality asserted by the gender-based groups and try to develop the argument that Jürgen Habermas's understanding of deliberative democracy provides a proper discussion ground for these claims. For this purpose, in the first part of our discussion, we discuss the basic conditions for inclusive participation, which are necessary for democratic claims for recognition to be included in public deliberation processes and become public issues. These conditions are inclusivity, rationality and legitimacy. Inclusivity is related to the inclusion of interests, ethical-political discourses and moral discourses about justice together in public debates. Rationality is related to the communicative agreement of participants in public debates on norms and principles that, from an expanded point of view, can receive rational justification approval from all concerned. Legitimacy, on the other hand, is related to the idea of a public sphere in which unrestrained inclusive and rational discussions between participants aiming to reach agreement take place. In the second part of our discussion, we address claims for recognition that aimed gender equality against gender inequality-based injustices that are excluded from public debate due to the supposed distinction between the private and public spheres. It is assumed that these demands are issues of the private sphere connect to the good life and values which are associated with ethic-political discourses and non-generalizable interests which are associated with pragmatic discourses and are separated from issues of the public sphere identified with justice, norms and common interests. In the discussion here, we argue that despite this assumption, the conditions for inclusive participation can make it possible to make gender inequality public issue from the perspective of the participants.

Keywords: Claims for Recognition, Gender Equality, Private Sphere, Public Sphere, Deliberative Democracy.

Batılı demokrasilerde, 1980'li ve 1990'lı yıllarda öne çıkan etnik, din, ırk, toplumsal cinsiyet ve cinsel yönelim temelli gruplar, ayırt edici kolektif kimliklerinin veya grup farklılıklarının tanınması talepleriyle, Batılı demokrasileri farklılık ve demokrasi üzerine düşünmeye çağırdılar. Bu gruplar, Nancy Fraser'ın ifadesiyle, "kimliklerini" savunmak, 'kültürel egemenliğe' son vermek ve 'tanınmayı' kazanmak için çabalayan kültürel olarak tanımlanmış (...) gruplardır" (Fraser 1997: 2). Temel olarak gruplara özgü "farklılıkların kamusal alanda müzakere edilmesine, tartışmaya açılmasına ve temsil edilmesi"ne odaklanan bu gruplar (Benhabib 1999a: 12-13), en geniş anlamıyla siyasal söylemin grup farklılıklarının tanınması

taleplerini dikkate aldığı yeni bir siyasal düşünceye işaret etmektedir (Benhabib 2002: VIII).

Bu yeni siyasal düşünce ile birlikte kamusal tartışmaların odağının, yeniden bölüşümden tanınmaya doğru kaydığı gözlenir. Öyle ki, on dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın ilk yarısı boyunca siyasal aktörler olarak karşımıza çıkan burjuvazi ve işçi sınıfı, siyasetlerini belirleyen sosyal refah, siyasal konum ve toplumsal imkanlardan yararlanmayı amaçlayan yeniden bölüşüm taleplerini dile getiriyordu (Benhabib 1999a: 12-13). Ancak 1980'li ve 1990'lı yıllarda öne çıkan yeni toplumsal aktörlerle birlikte, yeniden bölüşüm taleplerinin yerini, kendine özgü tarihsel gelişimi olan grup farklılıkların tanınması yönündeki talepler; sömürünün yerini, kültürel egemenlik; eşitliğin yerini farklılık almaya başladı. Bu yer değiştirme sonucunda tanınma talepleri yeniden bölüşüm taleplerinin önüne geçti (Fraser 1997: 2). Bu dönüşümle birlikte siyaset, toplumsal sınıfın yanında genellikle kültürel terimlerle ele alınan, dışlanmaya ve baskıya maruz kalan grupların özgürleşmesi açısından yeniden tanımlanabilir hale geldi (Dryzek 2002: 57).

Yeniden bölüşüm taleplerini yükselten sınıf mücadelelerinin sönümlenmesiyle birlikte sahneye çıkan yeni toplumsal aktörlerin "toplumsal kimliğinde, onları harekete geçiren meselelerde ve mücadele örüntülerinde bir değişim" yaşandı (Benhabib 2005: 317). Bu yeni protesto hareketleri ile grup farklılıklarının ihmal edilmesinden kaynaklı adaletsizliklerin eşit katılımın, özgür söylemin, siyasal görüş ve irade oluşumunun alanı olan kamusal alanda tartışmaya açılması yönündeki talepler politik bir karakter kazanmaya başladı. Söz konusu adaletsizliklerin giderilmesi için öne sürülen, tahakküm içermeyen ve dışlayıcı olmayan meşrulaştırılabilir demokratik tanınma taleplerini dışarıda bırakmayan; demokrasi, otonomi, özgürlük, eşitlik ve adalet kavramlarının demokratik tanınma talepleri dikkate alınarak yeniden yorumlanmasını sağlayan normatif bir teoriye ihtiyaç duyulmaya başlandı.

Bu çalışmanın amacı, bu ihtiyaca Habermas'ın müzakereci demokrasi anlayışının uygun bir tartışma zemini oluşturduğu argümanını geliştirmektir. İlgili gruplar arasından toplumsal cinsiyet temelli grupları odağımıza aldığımız bu çalışma, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Habermas'ın müzakereci demokrasi anlayışının, demokrasiye katkı sunabilen tanınma taleplerinin kamusal müzakere süreçlerinde içerilmesini mümkün kılan kapsayıcı katılım için gerekli üç temel koşulu yerine getirebildiğini ileri sürüyoruz. Bu koşullar, Judith Squires'ın ideal bir demokrasinin temel koşulları olarak andığı "kapsayıcılık, rasyonellik ve meşruiyettir" (Squires 2008: 105). İkinci bölümde feminist bir bakış açısından, kamusal alan ve özel alan arasındaki uygun sınırların oluşturulması olarak temalaştırdığımız tartışmaya başvuruyoruz. Bu tartışmada, kapsayıcı katılım koşullarını yerine getirebilen Habermas'ın müzakereci demokrasi anlayışının, kamusal alana eşit katılımı engelleyen toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin katılımcıların perspektifinden kamusal meseleler haline getirilmesini mümkün kılabildiğini ve toplumsal cinsiyet eşitliğini hedefleyen tanınma taleplerine yer açabildiğini savunuyoruz.

Tanınma Taleplerinin Demokratik Müzakere Süreçlerinde İçerilmesi

Modern toplumların gelişimi sürecinde, yeni kolektivitelerin kamusal alana katılımıyla birlikte kapsayıcılık önem kazandı ve katılım daha geniş bir bağlamda anlaşılmaya başlandı. Dışlayıcı politik katılım kavramı daha kapsayıcı olarak anlaşılana söylesel irade oluşumu kavramıyla yer değiştirdi. Böylece katılım, yalnızca dar anlamıyla politik alanda tanımlanan bir etkinlik değil; aynı zamanda sosyal ve kültürel alanlarda da gerçekleşebilen bir etkinlik haline geldi. Artık belli grupların cinsiyetçiliğe ve ırkçılığa karşı çıkmaları da politik hale gelmeye başladı. Bunun sonucunda, eylemin normlarının bu normlardan etkilenen herkesin pratik tartışmasıyla belirlendiğini vurgulayan bu katılım kavramının, günümüz modern toplumlarının gerçekliğine elverişli olduğu fikri önem kazandı (Benhabib 1996: 86).

Habermas'ın müzakereci demokrasi anlayışı, ilgili herkesin kendi yaşamlarını belirleyen normlara birlikte karar vermelerini mümkün kılan bu katılım kavramından yanadır. Nitekim müzakereci demokraside, kamusal alana katılanların söylemsel irade oluşumu, ideal bir usul kavramıyla açıklanır: “Pragmatik kaygıları, uzlaşmaları, benlik kavrayışı söylemlerini ve adaleti birbiriyle kaynaştıran bu demokratik usul, makul ya da adil sonuçların alınabileceği varsayımına temel oluşturur. Bu usulcü görüşe göre pratik akıl (...) söylem kurallarına ve tartışma biçimlerine dönüşür” (Habermas 1999: 44). Böylelikle eleştirilebilir geçerlilik iddialarının öznelerarasında kabul edilmesine dayalı konsensusa (Habermas 2019: 44) ulaşmaya yönelik tartışma pratiği, müzakereci demokraside usulcü olarak anlaşılır.

Habermas'a göre, usulcü olarak anlaşılan “rasyonel söylemsel irade oluşumu, şu üç soruyu açıklığa kavuşturmalıdır. İlki, rakip tercihleri nasıl uyumlu hale getirebileceğimizle ilgili olan pragmatik sorudur. İkincisi, kim olduğumuz ve ne istediğimiz ile ilgili etik-siyasal sorudur. Üçüncüsü nasıl davranmamız gerektiği hakkındaki pratik sorudur” (Habermas 1989: 152). İlkinde, “birbiriyle rakip farklı çıkarlar arasındaki adil pazarlık süreçlerinden kaynaklanan” bir iletişim; ikincisinde “benlik kavrayışına ilişkin yoruma dayalı söylemden gelişen” bir iletişim; üçüncüsünde ise “gerekçeleştirme ve uygulamaya dayalı ahlaksal söylemden hareketle oluşan” bir iletişim biçimi vurgulanır. Rasyonel söylemsel irade oluşumu her üç iletişim biçimini birlikte içerir. “Bütün bu iletişim biçimleri, akılsal kolektif irade oluşumunda karşılıklı olarak birbirinin içine geçerler” (Habermas 1989: 152).

Birbirinin içine geçen bu iletişim biçimlerinden ilki olan ve Habermas'ın ifadesiyle öznel amaçlar ve tercihlerle bağlantılı olan pragmatik söylemler (Habermas 2020: 127), müzakereci demokraside adil pazarlıkla ilişkilendirilir. Adil pazarlık, Habermas'ın belirttiği üzere pragmatik kaygıları, uzlaşmaları kapsar. Adil anlaşmanın ortaya çıkmasına izin veren usulcü koşulları karşılar. Bu iletişim biçiminde, kabul edilebilir konular, katkılar, argümanlar ve yaptırımlar düzenlenir.

Düzenleme, tüm ilgili çıkarları eşit olarak göz önünde bulundurur. Tüm taraflar kişisel çıkarlarının peşinden gidebilmeleri için eşit güçlerle donatılır ve bilginin yeterli akışı sağlanır (Habermas 1989: 152).

Adil pazarlık süreçlerinde bireyler, Benhabib'in belirttiği gibi, önceden belirlenmiş tercihlere değil; müzakereye açık görüşlere ve düşüncelere sahip olabilirler. Çünkü ilkinde bireylerin yalnızca tercihler hakkında değil, daha ziyade önceden belirlenmiş öncelikli tercihlerinin sonuçları ve göreceli değerleri hakkında aydınlatıldıkları ima edilir. Oysa müzakere sürecinin kendisi, esasında, bireylerin hali hazırda sahip oldukları görüşler ve düşünceler üzerine eleştirel bir düşünüp taşınmaya yönlendirilmeleri aracılığıyla muhtemel bir sonuç üretir. Buna göre bireylerin seçimleri ve tercihleri hakkındaki kavramsal açıklık düzeyi, ancak başarılı bir müzakere sürecinden kaynaklanabilir. Aynı biçimde, birbiri ile tutarlı tercihlerin oluşturulması müzakereyi öncelemez; bizzat müzakereyle başarılır. İstekleri kadar görüşleri ve fikirleri de birbiri ile çatışan bireyler müzakere sırasında ve diğerleri ile görüş alışverişinde bu tarz çatışmaların daha fazla farkında olurlar ve çatışma halinden anlaşma haline geçmeyi üstlenmek zorunda hissederler (Benhabib 1997: 9).

İkinci iletişim biçimi olan etik-siyasal söylemler, pazarlık sürecinden farklı olarak, aynı zamanda bilişsel amaçlara yönelirler. Bu müzakereler bir kolektivitinin üyelerinin, oldukları ya da olmayı istedikleri kimse olarak tanınabilmeleri için gerekli olan özgüveni kazandıkları koşulları karşılayan bir iletişim tarzına bağlıdırlar (Habermas 1989: 152). Benlik kavrayışına ulaşmaya yönelik etik-siyasal söylemler,

tarafların belirli bir ulusun mensupları, bir yörenin ya da bir devletin öğeleri, bir bölgenin yerleşik sakinleri vb. olarak kendilerine ilişkin açık bir kavrayış edinmek için başvurdukları söylemler, birbirlerine nasıl davranacaklarını, azınlıklara ve marjinal gruplara karşı nasıl bir tavır göstereceklerine karar vermek için başvurdukları söylemler, kısacası içinde yaşamak isteyecekleri türden bir topluma ilişkin açık seçik fikir sahibi olmak için başvurdukları söylemlerdir (Habermas 1999: 42).

Bu söylemler, adalet ve iyi yaşam meseleleri arasında ilişki kurarak, farklı kimliklere, değerlere ve geleneklere sahip bireylerin diğer bireylerle olan öznelerarası karşılıklı etkileşimini destekler.

Üçüncü iletişim biçimi, adalete ilişkin ahlaksal söylemleri kapsar. Bu söylemler, yalnızca daha iyi olan argümanın ortaya çıkarılmasına izin veren bir iletişim tarzını gerektirir. Bu, konuşmaya katılanların, “tartışmalı geçerlilik iddialarını konu edindikleri ve argümanlar yoluyla bu iddiaların doğruluğunu kanıtlamaya ya da onları eleştirmeye çalıştıkları” bir iletişim tarzıdır. “Bir argümanın ‘kuvveti’ verili bir bağlamda, gerekçelerinin sağlamlığıyla ölçülür; bu sağlamlık başka şeylerin yanı sıra, argümanların bir tartışmaya katılanları ikna edebilmesiyle, yani ele alınan geçerlilik iddiasını kabul etmeye yönlendirebilmesiyle ölçülür” (Habermas 2019: 45).

Daha iyi argümanların ortaya çıkarılmasına izin veren bu iletişim tarzına başvurulduğunda, her birey müzakereye bulunduğu diğer bireylere bakış açısını ve pozisyonunu sunar ve bunları kamusal bir bağlam içinde iyi gerekçelerle destekler. İyi gerekçelerin kamusal bağlamda açık seçik belirtilmesi süreci, her bireyi diğerleri için de desteklenebilir olan iyi bir gerekçenin ne olabileceğini düşünmeye zorlar. Bir kimse, neyin iyi, makul, adil ve yararlı görüldüğü konusunda yalnızca kendisinin değil, aynı zamanda diğer herkesin bakış açısını dikkate alabilen bir neden sunamazsa, diğerleri için ikna edici olamaz. Herkesin bakış açısını içeren bir akıl yürütme, bir kimseyi genişletilmiş düşünceyi benimsemeye zorlar (Benhabib 1997: 9-10). Bunun anlamı her bir katılımcının kendi bakış açısını diğer bütün katılımcıların bakış açısını içerecek tarzda genişletebilmesidir (Habermas 1989: 153).

Burada ele alındığı biçimiyle genişletilmiş düşüncenin, söylemsel irade oluşumunun rasyonellik koşulunu sağladığını söyleyebiliriz. Bu anlamda müzakereci demokraside rasyonellik ilkesinin, müzakereye katılanların bütün ilgili tarafların onayını sağlayabilen meşrulaştırılabilir gerekçeler öne sürmesi

anlamındaki evrenselleştirilebilirlik ilkesi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Evrenselleştirilebilirlik ilkesinin bu yorumu, Habermas'ın "ahlaki-pratik sorunların çözümü için savlama/kanıtlama (argümantasyon) yönteminin elverişliliğini gösteren" söylem etiğinde (Habermas 2018: 45) geliştirilir. Evrenselleştirilebilirlik ilkesi, argümantasyon pratiğine katılanların; "yani temelde özgür ve eşit olarak argümantasyona dahil olan bütün tarafların, en iyi argümanın yaptırımı çerçevesinde ortak bir hakikat arayışına katılmayı" amaçlamasını gerektirir (Habermas 2020: 20). Bu ilke yardımıyla eylemlerini eleştirilebilir geçerlilik iddialarına başvurarak geliştiren ve değerlendiren iletişim topluluğunun üyeleri, argümantasyon pratiğinde "karşılıklı tanınma çerçevesinde (...) eşit haklara sahip olmayı ve dayanışmayı ödev saymaktadırlar" (Habermas 2020: 24).

Habermas'ın söylem etiğinin bu merkezi kavrayışı "John Locke, Jean-Jacques Rousseau ve özellikle Kant tarafından açıkça ifade edilen modern otonomi ve toplumsal sözleşme teorilerinden türer" (Benhabib, 2007: 24). Söylem etiğinde, yalnızca bireylerin birlikte katıldıkları tartışma pratiği sonucunda özgürce kabul edebildikleri normların ve normatif kurumsal düzenlemelerin geçerli olduğu iddia edilir (Benhabib 2007: 24). Söylem etiği, Seyla Benhabib'in belirttiği gibi, Kant tarafından da açıkça paylaşılan modern otonomi ve sözleşme teorilerinden türese de geleneksel Kantçı hatayı tekrarlamaz. Kant, "akıl sahibi tekil Benin bütün akıl sahibi faillerce kabul edilebilir bir bakış açısını tek başına düşünüm sayesinde tanımlayabileceğini düşünür" (Benhabib 2005: 379). Benhabib'e göre Kantçı düşünce deneyi, her bireyin, bütün somut Benler arasındaki farklılıklardan soyutlanarak ve "kendiyle-çelişmeden" neyin herkes için evrensel bir yasa olabileceği üzerine düşünmesinden yola çıkar. Oysa söylem etiği, "ancak pratik bir söylemin katılımcıları olarak bütünün, üzerinde mutabakata vardığı (ya da varabileceği)" normların geçerlilik iddiasında bulunabileceğinden yola çıkar. Özetle "Kantçı etik monolojiktir, zira somut Benler arasındaki farklılıklar ihmal edilerek tanımlanmış bir akıl sahibi kişinin bakış açısından yola çıkar" (Benhabib 2005: 379). Söylem etiği ise "ahlaki akıl yürütmenin diyalojik modelini savunur, gerçek

aktörlerin ahlaki meseleler üzerine fiili istişare süreçlerine katılmasını muştular” (Benhabib 2005: 379-380). Ahlaki akıl yürütme ya da Habermas'ın ifadesiyle pratik aklın kullanımı “artık tek başına bireyin zihninde bir işlem olarak tasarlanmayıp, aksine kamusal argümantasyona ya da akıl yürütmeye” bırakılır (Habermas 2020: 110).

Kamusal argümantasyon pratiği biçimine dönüşen söylem etiğinin usulcü anlayışı, somut benler arasındaki iletişimsel etkileşimlerden yola çıkarak, öznelarası paylaşılan somut yaşam biçimlerini dışarıda bırakmaz. Bu bakımdan söylem etiği, adalet ve iyi yaşam meseleleri arasında bağ kurulabilmesi için imkân sağlayabilir. Diğer bir ifadeyle pratik söylem, Habermas'ın ifadesiyle dayanışmanın sosyal bağı parçalamaksızın “her bir bireyin ilgisi çerçevesinde herkesin herkesle nesnel bağlantısında ortaya çıkan makul bir irade oluşumunu garantileyebilir” (Habermas 2020: 25). Habermas'ın belirttiği gibi, katılımcıların kendi konumları ve bakış açıları ile evrensel bir bağıntı içine girebildiği pratik söylemde, söylemsel biçimde elde edilen rıza/onay, ben-merkezci perspektifin aşılmasının yanında her bir bireyin evet ve hayır diyebilme özgürlüğüne de bağlıdır. Buna göre, hem katılımcı her bir bireyin otonomisi sağlanmalıdır; hem de öznelarası paylaşılan yaşam biçimleri arasındaki bağıntı sağlanmalıdır (Habermas 2020: 26). Diğer taraftan, söylem etiğinde öznelarası paylaşılan müşterek yaşamın niteliği, dayanışma ve refahın yanında, “her bir bireyin ilgisinin/çıkarımın genel ilgide/çıkarıda mümkün olduğunca aynı ölçüde dikkate alınmasıyla da ölçülür” (Habermas 2020: 26).

Anlaşılabacağı üzere Habermas'ın söylem etiğinde, koşulsuz buyruğun ya da “kategorik buyruğun yerine ahlaki argüman/tanıtlama süreci geçmektedir” (Habermas 2020: 18). Diyaloğun argümantasyon biçimini aldığı bu süreç, Kant'ın “evrenselleştirilebilirlik” usulünün; yani koşulsuz buyruğun usulcü bir yeniden yorumudur:

Evrensel bir yasa olmasını isteyebileceğim herhangi bir maksimi geçerli sıfatıyla ötekilere yüklemek yerine, maksimumun evrensel geçerlilik iddiasını söylemsel biçimde test etmek üzere ötekilerin onayına sunmalıyım. Vurgu, her bireyin çelişmeden neyi genel yasa olarak isteyebileceğinden, herkesin uzlaşarak neyi evrensel norm olarak isteyebileceğine kayar (Benhabib 2005: 380).

Bu yeni formülasyonda evrenselleştirilebilirlik, “Kantçı etikteki evrenselleştirilebilirlik testinin yerini alan yeni bir” usuldür (Benhabib 2005: 380). Diğer bir ifadeyle, hangi eylem prensiplerinin herkes için karşılıklı olarak geçerliliği kabul edilebilir ya da tanınabilir olduğu sorusundan hareket eden bu yeni formülasyonda “evrenselleştirilebilirlik, iletişimsel anlaşmaya varmayı amaçlayan öznelerarası bir tartışma usulü olarak tanımlanır” (Benhabib 2007: 28). Söylemsel irade oluşumu usulü olarak da ifade edebileceğimiz bu usul, çelişmezlik testi yerine iletişimsel anlaşma testi olarak düşünülür; yani kendisiyle çelişik olmayan değil, ilgili herkes için karşılıklı olarak kabul edilebilir olan aranır (Benhabib 2007: 28).

Söylem etiği, bu yeni usulün öznelerarasında gerçekleştirilen kendini diğer herkesin yerine koyarak eyleme ya da “ideal rol alma” sürecinde uygulanması iç görüşünü temel alır. Böylelikle özgür ve eşit katılımcılar arasında gerçekleşen kapsayıcı ve zorlayıcı olmayan rasyonel tartışma pratiğinde, herkesin diğer herkesin perspektifiyle karşılaşması ve bu karşılaşma sayesinde, karşılıklı olarak hem kendilerini hem de diğerlerini genişletilmiş bir bakış açısından anlaması mümkün olur (Habermas 1998: 57-58). Bu öznelerarası iletişimde, katılımcıların hepsinin, her birinin çıkarlarını eşit şekilde dikkate alan genişletilmiş bakış açısından normlar ve ilkeler hakkında karara varmakla yükümlü oldukları ve haklı önerileri kabul ettikleri; yani müzakere yoluyla konsensusa ulaşmayı hedefledikleri varsayılmaktadır (Habermas 1989: 152). O halde yeni usulün, “ideal rol alma” sürecini kamusal olarak uygulanan bir düzenlemeye dönüştürdüğünü söyleyebiliriz (Habermas 2020: 73).

Normlar ve ilkeler evrensel olarak kabul edilme iddiasıyla seçilmiş olduklarından, demokratik usul bakımından uygun bir anlaşmanın Habermas'ın ifadesiyle “herkesin rasyonel olarak motive edilmiş rızasını/onayını” sağlayabilmesi

gerekir (Habermas 2020: 111). Oluşacak karara etki edecek gerekçeler, basitçe belirli bir kişinin mevcut tercihleri ışığında neyin rasyonel olduğunu ifade etmezler; onların epistemik bir ağırlık taşıması gereklidir. Ahlaksal bir bakış açısından müzakere pratiğinin epistemik statüsünü belirlemenin bir yolu, tartışmaya giren bireysel çıkarların müzakere sırasında rol ve anlam bakımından değişime uğramasının nasıl gerçekleştiğini açıklamaktır. Müzakere pratiklerinde, yalnızca öznelerarası kabul edilebilir değerler olarak sunulabilen çıkarlar sonuca etki edebilir. O halde yalnızca genellenebilir olan; yani ilgili tüm katılımcıların öznelerarası iyi gerekçelerle kabul edebilecekleri ve böylelikle normatif bağlayıcılık kazanabilen değerlere dönüşebilen çıkarlar ahlaksal bir bakış açısından dikkate alınmayı hak eder (Habermas 1998: 81).

Habermas, öznelerarası kabul edilebilir normların genelliği ile iletişimsel eylemde bulunan öznelerin otonomilerini evrensel karakterdeki söylem etiği ile garanti altına alır (Habermas 1992: 89). Habermas söylem etiği sayesinde, bireylerin farklılaşan çıkarlarına rağmen nasıl olup da ortak iyiye yönlendirilen yurttaşlara dönüştüğüne ve normatif olarak yorumlanan ortak iyinin, baskı olmaksızın bireylerin özgür seçimleri aracılığıyla nasıl sağlanabildiğine yanıt getirebilmektedir. Nitekim söylem etiğinin, Benhabib'in ifadesiyle, "kimi çıkarların gerçek dönüşümünü gerektiren ahlak-dönüştürücü yönü" bulunmaktadır (Benhabib 2005: 396).

Bu nedenle söylem etiğinin evrenselleştirilebilirlik usulü, öznelerarası paylaşılan ilke ve normların kamusal müzakere yoluyla oluştuğu potansiyel bir dönüşüm sürecinin; yani söylemsel irade oluşumunun rasyonelliği açısından önemli ve gereklidir. Zira demokratik usule dayalı kamusal müzakere yoluyla kapsayıcı kamusal mutabakata ulaşmanın rasyonel olarak kabul edilme olasılığının artması, genişletilmiş düşünce ile mümkündür. Eşit yurttaşların özgür tartışması yoluyla gerçekleşen söylemsel irade oluşumu süreçlerinin rasyonelliği açısından

genişletilmiş düşüncenin önemi ve gerekliliği, müzakere süreçlerinin aynı zamanda bilgi aktaran süreçler olmaları açısından da vurgulanabilir. Benhabib'e göre,

bilgilerin aktarılması şu etkenlerden kaynaklanır: 1) Hiçbir birey farklı bireylerin etik ve siyaset meselelerini algılayacakları çeşitli bakış açılarını tek başına önceden görüp tahmin edemez; 2) Hiçbir birey herkesi etkileyen belirli bir karar açısından önemli görülen bütün bilgilere tek başına sahip olamaz. Müzakere bir bilgi edinme yöntemidir (Benhabib 1999b: 107).

O halde müzakere, epistemik kısıtlamalar altında gerçekleşmez; çünkü katılımcılar birbirleri, kendi tarihleri, toplumlarının özellikleri, yapısı ve geleceği hakkında ne kadar fazla bilgiye erişirlerse, tartışmalarının sonuçları o kadar rasyonel olur. Herhangi bir bilgi kısıtlamasının getirilmediği böylesi bir tartışma durumunda, ahlaksal tartışmanın önceden belirlenmiş ayrıcalıklı, öncelikli bir konusu da yoktur. Ayrıca katılımcılar müzakerenin kendisi altında gerçekleştiği koşulları ve kısıtlamaları tartışmaya açabilirler ve bunların haklılığını değerlendirebilirler (Benhabib 2007: 169).

Bireylerin kolektif kimlikleri paranteze alınmayacak şekilde kamusal müzakerelere eşit katılması yönündeki tanınma taleplerinin demokratik meşruiyetine ilişkin ahlaksal ve siyasal normların geliştirilmesi, ancak kısıtlanmamış bilgi akışı süreçlerinde gerçekleştirilebilir. Talepleri kamusal düzeyde müzakere edilirken, söz konusu talepleri kendi bakış açıları ve konularından hareketle diğerlerine aktaran bireyler, Benhabib'in ifadesiyle,

kamusal bir bağlam içinde iyi nedenler beyan ederek bunları desteklemek zorundadırlar. Kamu önünde iyi nedenler beyan etme şeklindeki bu süreç, bireyi müzakereye katılan öteki herkes için neyin iyi bir neden sayılacağı konusunda düşünmeye zorlar. Böylece insan, görüş birliğini 'kazanmaya çalıştığı' ilgili herkesin bakış açısından düşünmeye zorlanır. Neden kendisine iyi, makul, adil ve amaca uygun görünen şeyin o konuyla ilgili herkesin bakış açısından da böyle değerlendirilebileceğini belirtmediği sürece, hiç kimse kamusal olarak başkalarını kendi bakış açısına ikna edemez (Benhabib 1999b: 108).

Müzakereci demokrasi teorisinde, yukarıda ele aldığımız her üç iletişim biçimi; hem rakip tercihleri uzlaştırmayı amaçlayan pragmatik söylemlerle ilgili olan iletişim biçimi, hem iyi yaşamın nasıl olması gerektiği sorusuyla bağlantılı olan

etik-siyasal söylemlerle ilgili olan iletişim biçimi hem de adaletle ilgili olan ahlaksal söylemlerle ilişkili iletişim biçimi tartışmalarda birbirinin içine geçer. Dolayısıyla ne çıkarlar ne etik siyasal söylemler ne de ahlaksal söylemler dışarıda bırakılır. Müzakereci demokraside önemli olan, farklı konular ve çekişmeli bakış açıları arasında rasyonel-eleştirel müzakereye dayalı bir kamusal alanın bulunması fikridir. Bu fikir, kapsayıcı katılım anlayışının meşruiyet koşuluyla ilişkilidir. Çünkü potansiyel olarak herkesin eşit erişimine ve katılımına açık, ölçüp biçmeye ve tartmaya dayalı bir müzakere sahası olarak anlaşılan kamusal alan, demokratik meşruiyetin kaynağı olan söylemsel irade oluşumunun alanıdır.

O halde, müzakereci demokrasinin üç bakımdan demokratik tanınma taleplerinin kamusal tartışmalarda içerilmesi ve meşruluğunun sağlanması için elverişli bir teori olduğu söylenebilir. İlk olarak John Dryzek'in tanımıyla "baskı, manipülasyon veya aldatmayı değil, iknayı içeren etkileşimleri sırasında kararlarını, tercihlerini ve görüşlerini değiştirmeye hazır olan müzakerecilerin" (Dryzek 2002: 1) karşılıklı iletişimsel etkileşiminin alanı olan kamusal alan fikrini merkezine alan müzakereci demokrasi, kamusal tartışmalara katılan bireylerin talepleri konusunda tartışma başlatmaları, diğerlerini bilgilendirmeleri ve katılımcıların önceden sahip oldukları kanaatleri dönüştürerek onları ikna edebilmeleri için yararlı bir siyasettir.

İkinci olarak müzakereci demokraside, demokrasi kavramının "kamusal iletişim içinde müzakereye/tartışmaya dayalı değer ve norm oluşturma süreçleriyle ilgili olan normatif içeriği" (Habermas 2018: 49), söylemsel irade oluşumunu çevreleyen pragmatik, etik-siyasal ve ahlaksal söylemler içinde dile getirilen değerlerin, konuların, katkıların ve savların öznelerarası serbest dolaşımına bağlı olduğundan, demokratik tanınma talepleri söylemsel irade oluşumu sürecinde içerilebilir ve böylece bu taleplerin meşruluğu sınanabilir.

Üçüncü olarak müzakereci demokraside, usulcü olarak tanımlanan söylemsel irade oluşumu sürecinin ya da konsensusa ulaştıracak olan demokratik bir müzakere sürecinin taşınması gereken demokratik ön koşullar, demokratik tanınma

taleplerinin bu süreçten dışlanmasını engeller. Bu koşullardan ilkinde göre ilgili herkes, müzakereye katılma, “konuşma edimleri başlatma, soru sorma, sorgulama ve tartışma açma” bakımından eşit fırsata sahiptir. İkincisine göre tüm katılımcılar, “belirlenen konuşma konularını sorgulama” hakkına sahiptir. Üçüncüsüne göre tüm katılımcılar, “bizzat söylem usulünün kuralları ve bunların uygulanma veya yürütülme tarzı hakkında dönüşlü savlar ortaya atma” hakkına sahiptir. “Dışlanan kişi ya da grup, önerilen söz konusu normdan dolayı olumsuz etkilendiğini gerekçeli olarak gösterebildiği sürece, baştan konuşmanın gündemini ve katılımcıların kimliğini sınırlayan kurallar yoktur” (Benhabib 1999b: 105). İletişimin bu demokratik ön koşulları, herkesin müzakereye karşılıklı eşit katılımını; bütün katılımcıların müzakereye katkı sunmasını ve kendi argümanlarını ileri sürmesini; herkesin serbest erişim hakkından ve eşit katılım hakkından baskıya maruz kalmadan eşit şekilde yararlanabilmesini garanti altına alır (Habermas 1991: 86).

O halde söylemsel irade oluşumu süreci sonucunda ulaşılması amaçlanan konsensusun, haklı bir konsensus olması için gerekli olan bu iletişimsel ön koşullar, “muhtemel ilgililerin hepsinin eksiksiz kapsanmasını, tarafların eşit haklara sahip olmasını, karşılıklı ilişkinin/eylemin zorlamadan azade olmasını, konulara ve katılımlara açıklığı, sonuçların gözden geçirilebilirliğini vs. gerektirir” (Habermas 2018: 47). İletişimsel ön koşullara göre işleyen, tarafların “zor, cebir ya da manipülasyon etkisinde kalmadan” (Benhabib 2005: 362) özgürce katıldıkları adil bir kamusal müzakere süreci “ne sonuçları dikte edebilir ne karşılıklı tartışmada ileri sürülen nedenlerin niteliğini belirleyebilir, ne de katılımcıların başvurdukları akıl yürütmenin niteliği ile mantık ve çıkarım kurallarını denetleyebilir” (Benhabib 1999b: 108). Bu bağlamda en güçlü kamusal mutabakatı ifade eden konsensus, “kısıtlanmamış bir kamusal alandaki zorlayıcı ve nihai olmayan görüş oluşumu süreçlerine” bağlı hale getirilir (Benhabib 1999b: 115).

Buraya kadar Habermas'ın müzakereci demokrasi anlayışının demokratik tanınma talepleri için uygun bir tartışma zemini sunabildiğini ileri sürdük. Bu

iddiamızdan yola çıkarak, bundan sonra bu anlayışın, özel alanla kamusal alan arasında olduğu varsayılan ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kamusal meseleler olarak tartışılmasını engellediği gerekçesiyle feministlerin itirazlarına ve eleştirilerine konu olan katı ayrımın sarsılmasına hizmet ettiğini savunacağız. Bu doğrultuda, Habermas'ın müzakereci demokrasi anlayışının söylemsel irade oluşumu açısından sağladığı kapsayıcı kamusal katılım koşullarının, özel meseleler olduğu gerekçesiyle kamusal tartışmaların dışında bırakılan toplumsal cinsiyet eşitliği taleplerinin kamusal meseleler haline getirilmesi için uygun bir tartışma zemini sunduğunu ileri süreceğiz. Bu amaçla kapsayıcı katılım anlayışını destekleyen feminist yaklaşımlara başvuracağız.

Kamusal Alan ve Özel Alan Arasındaki Uygun Sınırların Oluşturulması

Feminist perspektiften bakıldığında, “politik katılım, tartışma ve kanaat oluşumu alanı olan kamusal alan” ile “özel alan ya da modern, (...) çekirdek aile” (Fraser 2013: 33) arasında olduğu varsayılan katı ayrım politik bakımdan önemlidir. Çünkü Benhabib'in ifadesiyle, “genellikle iyi yaşama, değerlere, genelleştirilemez çıkarılara ilişkin meseleler” olarak adlandırılan ve özel alanla özdeşleştirilen bu meseleler (Benhabib 1996: 89-90), varsayılan katı ayrım nedeniyle, kamusal meseleler olarak anlaşılan adalet, normlar ve ortak çıkarlarla özdeşleştirilen kamusal alanın dışında bırakılır. Bu nedenle bu meseleler, Benhabib'in belirttiği gibi, bunları kadınların bakış açısından kamusal mesele haline getirmek isteyen kadın hareketlerinin merkezinde yer alır (Benhabib 1996: 90).

Ancak bu açıklamalardan her özel meselenin kamusal mesele olarak temalaştırılabileceği anlaşılmalıdır. Daha ziyade Habermas'ın belirttiği gibi, siyasal düzenlemeye ihtiyaç duyan her mesele kamusal tartışmanın konusu olmalıdır. Özel alan ve bireyin kişisel bütünlüğü, dışarıdan gelecek müdahalelere karşı korunmalıdır (Habermas 1996: 313). Özel meseleler olarak kalmasını istediğimiz konularla kamusal alanda müzakere edilmesini istediğimiz konular ayırt

edilmelidir. Bir taraftan neyin kamusal mesele olduğu kamusal tartışmalarda ve karar alma süreçlerinde ortaya çıkarılarak kamusal alanın uygun sınırları oluşturulmalıdır. Diğer taraftan ise Anne Phillips'in belirttiği gibi, neyin kamusal mesele olmadığı hakkında, "hayatlarımızın başkalarını dışlama hakkına sahip olduğumuz, kimseyi ilgilendirmeyen, kendi meselemiz olduğunu söyleyebileceğimiz bazı yönleri" olması gerektiğinin aynı derecede önemli olduğu anlaşılmalıdır. Şu durumda "hayatımızda gizli tutmaya zorlandığımız hiçbir yön olmaması" gerektiği gibi hayatımızda açıklamaya zorlandığımız hiçbir yön de olmamalıdır (Phillips 2015: 134). O halde,

cinselliğimizin bize ait özel bir mesele olması gerektiğini söylemekle, homofobinin kamuoyunun gündemine gelmesi gerektiğini söylemek arasında hiçbir tutarsızlık yoktur. Aynı şekilde kürtajın kendi kararımız olması gerektiğini söylemekle, çocukların bakımının kamusal bir mesele olması gerektiğini söylemek arasında da hiçbir tutarsızlık yoktur (Phillips 2015: 134).

Iris Marion Young'ın belirttiği gibi, buradaki anlamıyla özel olan, bireyin kendisinin kamusal tartışmaya dahil etmek istemediği yönü olarak anlaşılır (Young 1990: 119-120).

Bu bölümde, yalnızca siyasal düzenlemeye ihtiyaç duyan ve kamusal tartışmaların konusu olması istenen toplumsal cinsiyet eşitsizliği temelli adaletsizlikleri ve bunlara karşı ileri sürülen toplumsal cinsiyet eşitliği taleplerini tartışıyoruz. Siyasal düzenlemeye ihtiyaç duyan meselelerden birisi, ev içi etkinlikleri düzenleyen iş bölümüdür. Ev içi iş bölümü, kamusal mesele haline gelmesi talep edilen diğer meselelerde olduğu gibi, kadınların kamusal alana katılımını engelleyen toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayanır. Kadınlar ev içinde çocuk, yaşlı ve hasta bakımı ile ev işlerini üstlenerek, her durumda hanenin esas sorumluluğunu taşır. Bu sorumluluk nedeniyle ev dışında çalışan çoğu kadın, erkeklerden daha uzun saatler çalışmak zorunda kalır. Kadınlar, hem ücretsiz ev içi emeği üstlenmek hem de ev dışında eşitsiz koşullarda çalışmak zorunda bırakıldıkları için çifte yük altında ezilir. Gerek bu çifte yükü üstlenmeye gerekse de ev içinde ve dışında tahakküme dayalı hiyerarşik ilişkilere boyun eğmeye

zorlanması, çoğu kadının eşit yurttaşlar olarak gelişmelerini engeller. Yine çoğu kadın, toplumsal cinsiyet temelli eşitsiz ilişkiler nedeniyle çoğu zaman ev içindeki cinsiyetçi rollerine göre toplumsallaşmak zorunda kalarak kamusal alana eşit katılım gerçekleştiremez. O halde özel alan ile kamusal alan arasındaki katı ayrımın, erkek egemen toplumlarda, kadınların ikincil statüye itilmelerinin modern biçimlerinin dayanağı olduğu söylenebilir.

Bu ayrımın kadınları dezavantajlı kılan karakterinin ortaya çıkarılması ve tartışılması, ancak kadınları ev içinde ikincil konuma iten toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı etkinliklerin, rollerin ve ilişkilerin kamusal meseleler haline gelmesiyle mümkündür. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliğin sorgulanması için, kadınların erkeklerin egemen konumu karşısındaki dezavantajlı konumlarını gizleyen etkinliklerin, rollerin ve ilişkilerin kurumsallaştığı ve bireylerin toplumsallaşma sürecinin ilk başladığı yer olan aile ya da özel alanın kamusal alandan katı bir biçimde ayrılmasının eleştirel-rasyonel tartışmaya açılması gereklidir. Bu aynı zamanda, özel meselelerle ilişkilendirilen pragmatik söylemlerle, etik siyasal söylemlerin, kamusal meselelerle ilişkilendirilen adaletle ilişkin ahlaksal söylemlerden ayrılmasının da tartışmaya açılmasıdır.

Özel meseleler olarak anlaşılan iyi yaşam, değerler ve genelleştirilemez çıkarlarla özdeşleştirilen özel alanın, kamusal meseleler olarak anlaşılan adalet, normlar ve ortak çıkarlarla özdeşleştirilen kamusal alandan ayrılmasının eleştirel-rasyonel tartışmaya açılmasını sağlamak, erkek egemenliğinin aile içindeki ve diğer toplumsal alanlardaki istikrarını kırmayı mümkün kılabilir. Eğer özel alandaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı etkinlikler, roller ve ilişkiler, kamusal tartışmalarda adaletle ilişkin meseleler olarak ele alınırlarsa, özel olduğu gerekçesiyle kamusal alandan dışlanan bu meselelere kamusal bir karakter kazandırılabilir. Bu bağlamda Habermas'ın müzakereci demokrasi anlayışı, feministlerin toplumsal cinsiyet eşitliğini kazanma çabalarına katkı sunduğunu düşünüyoruz. Nitekim yukarıda ele aldığımız kapsayıcı katılım için gerekli

kapsayıcılık, rasyonellik ve meşruiyet koşullarını yerine getirebilen bu anlayış, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin kamusal müzakerelerde temalaştırılması, eleştirel rasyonel tartışmaya açılması ve söz konusu eşitsizliklerin giderilmesi için elverişli bir tartışma zemini oluşturmaktadır. Özel olduğu varsayılan meselelerin, kamusal tartışmalarda katılımcıların perspektifinden kamusal meseleler haline getirilebileceğini savunan bazı feminist yaklaşımlar, bu savımızı desteklemektedir.

Kapsayıcı katılımdan yana olan Nancy Fraser, kamusal alanla özdeşleştirilen meselelerin herkesi ilgilendiren anlamı üzerindeki belirsizliği ortadan kaldırmak ve kamusal meselelerle özel meseleler arasındaki katı ayrımın mutlak olmadığını göstermek için, kamusal alanın katılımcıların kendi kolektif kaderini tayin etmesinin alanı olduğu fikrine başvurur. Bu fikre göre, herkesi ilgilendirenden anlaşılması gereken, kamusal alanın uygun sınırlarını belirleyen bizzat katılımcıların perspektifleri olduğudur (Fraser 2004: 124). Buna göre, Habermas'ın da katıldığı gibi, hangi meselelerin kamusal ilgi konusu olduğuna ya da olmadığına karar verebilecek olanlar, yalnızca katılımcıların kendileridir (Habermas 1996: 312). Elbette kamusal alanın uygun sınırlarının yeniden çizilmesi, Habermas'ın müzakereci demokrasi anlayışında savunulan konsensus ile sağlanabilir. Bununla birlikte Fraser'a göre, neyin kamusal bir mesele olduğu konusunda her zaman konsensusa varılamayabilir. Nitekim feministler özel alana havale edilen ev içi şiddetin, aslında bir adalet meselesi olduğunu ve bu nedenle de kamusal tartışmaların meşru bir konusunu oluşturduğunu savunduklarında başlarda destek görmediler. Buna rağmen feministler, ev içi şiddetin erkek egemen toplumlarda yaygın olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili olduğu yönündeki karşıt söylemleriyle, zamanla ev içi şiddeti kamusal mesele haline getirmeyi başardılar (Fraser 2004: 124).

Feministlerin bu başarısı, kamusal alanın uygun sınırlarının özel alan ile ilişkisinde yeniden şekillenmesinin, ancak kamusal alana kapsayıcı bir katılımı gerçekleştirilebileceğinin altını çizmektedir. Diğer taraftan, sınırların aslında verili ve

sabit olmadığını; geçirgen ve değişken olduğunu da göstermektedir. O halde feministlerin çabası, kapsamı herkesi ilgilendiren ortak meseleler ile sınırlandırılan kamusal alan ile kapsamı tek tek bireyleri ve grupları ilgilendiren özel çıkarlar ve ihtiyaçlar ile sınırlandırılan özel alan arasındaki keskin ayrıma karşı haklı bir konsensusa ulaşma çabasıdır. Haklı bir konsensus, Habermas'la birlikte yukarıda vurguladığımız üzere, ilgili herkesin kapsandığı ve karşılıklı eşit haklara sahip olduğu, manipülasyondan, aldatmadan ve zorlamadan azade, yeni konulara açık, sonuçları gözden geçirilebilir bir konsensustur.

Böylesi bir konsensusa ulaşmayı amaçlayan feministler, özel alan ve kamusal alan ayrımını, özel alandaki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini gizlediği için eleştirirler. Eşitliğin ve adaletin, kamusal alana karşıt olarak konumlanan özel alanda tanımlanan ailenin içine kadar genişlemesi gerektiğini vurgularlar. Bu gerekliliği, aile içindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin görmezden gelinmesinin sonuçları bağlamında tartışırlar. Ayrıca kamusal alan ve özel alan ayrımına referansla tanımlanan adaletin, tarihsel, sosyal ve kültürel olarak kurulan toplumsal cinsiyet ilişkileri söz konusu olduğunda sınırlı bir kapsama sahip olduğunu ileri sürerler. Nitekim,

Hobbes ve Locke'tan bu yana, liberal siyasal düşüncenin ana konusu bireyin bedensel bütünlüğünün dokunulmazlığı (...) olmasına rağmen, kadınların bedensel bütünlüğünün tanınması ile ev yaşamında tecavüze, şiddete ve cinsel ilişkiye zorlanmaya karşı etkili yasal yaptırımların geliştirilmesi hala batılı demokrasilerde evrensel olarak kabul edilmekten çok uzaktır (Benhabib and Cornell 1996: 10).

Toplumsal cinsiyet temelli eşitsiz ilişkiler, kadınlar kamusal müzakere süreçlerinin dışında bırakıldıkları için özel alanın görünmezliği içinde kaybolmaktadır. Kadınların kamusal alanda kendi taleplerini dile getirmelerini ve kendi yaşamları hakkında karar almalarını engelleyen toplumsal cinsiyet eşitsizliği, ancak kadınlar kamusal müzakere süreçlerine eşit katılım gerçekleştirirlerse yeterince gündeme gelebilir ve tartışılabilir. Öyle anlaşılıyor ki, Phillips'in belirttiği gibi, "kadınların kamu yaşamına katılmalarını engelleyen, özel hayatlarının yaşanma biçimidir" (Phillips 2015: 120). Bu da gösteriyor ki, kadınların kamusal

alana eşit katılımı, ancak kamusal ve özel alan arasındaki sınırların değişmesiyle; kamusal alanın uygun sınırlarının, kadınlar tarafından deneyimlenen toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasını sağlayacak şekilde yeniden tanımlanmasıyla mümkündür.

Fraser gibi kapsayıcı katılımı destekleyen Phillips'e göre, kadınlar ve erkekler arasında kamusal alana katılımı eşitlik sağlanması, ev içindeki iş bölümünü dönüştürmenin gündeme gelmesini gerektirmektedir. O halde demokratik katılım tartışmalarında ele alınması gereken meselelerden biri "aile alanını, ev içi alanı 'özel' alanı dönüştürmenin önemi; evdeki toplumsal cinsiyet ilişkilerini demokratikleştirerek, demokratik bir toplumun temelini hazırlamanın önemi"dir (Phillips 2015: 125). Bunun anlamı, demokrasinin ve adaletin kapsamını özel alanı içerecek tarzda genişletmektir. Nitekim bu tarz bir demokrasi ve adalet anlayışını savunan feministler, Phillips'in ifadesiyle,

demokratik eşitliğin ön koşullarına ilişkin anlayışımızı genişlettiler, evdeki ve işteki cinsel iş bölümünü tartışmanın içine soktular. Özel alanda olup bitenlerin özel bir mesele olduğu anlayışına (...) karşı çıktılar; evdeki ilişkileri ve kararları demokratikleştirme yönünde, itiraz edilemez gibi görünen bir davayı gündeme getirdiler. Birbirimizle konuşma biçimimizi, örgütlenme biçimimizi, yazma biçimimizi demokrasinin yörüngesine çekerek, konuyla ilgili saydığımız pratiklere ilişkin anlayışımızı geliştirdiler. Her ayrıntıda ve bulunduğumuz her yerde önem taşıyan bir mesele olarak demokrasi görüşünü savundular (Phillips 2015: 142).

Kamusal alan ve özel alan arasındaki ayırım nedeniyle kamusal müzakerenin dışında bırakılan kadınlar, demokrasinin başka her yerde olduğu kadar özel alanda da önemli olduğunu savunmaya ve özel alanda yaşadıkları toplumsal cinsiyet temelli eşitsizliklerin kamusal alanda, haklar sisteminde ve adaletin kapsamı içinde yeterince gözetilmemesine itiraz etmeye devam etmektedir. Özel alanda deneyimledikleri toplumsal cinsiyet ilişkilerindeki eşitsizlikler hakkında aleni konuşmakta ısrar etmeyi sürdürmektedir. Kişisel olduğu gerekçesiyle göz ardı edilen adaletsizlikler için meşru siyasal meselelerle aynı statüyü talep ederek, özel alan ile ilişkisinde kamusal alanın uygun sınırlarının yeniden tanımlanması çağrısını yükseltmektedir. Bu amaçla "kadın grupları, birçok ihtiyacı siyasallaştırmakta ve

yeniden yorumlamakta, yeni kelime dağarcıkları ve hitap etme yolları oluşturmaktadır. Sonuç olarak, başka fakat verili ve tek anlamlı olmayan bir anlamda kadın haline gelmektedir” (Fraser 2006: 31-32).

Farklı tarihsel, sosyal ve kültürel arka planlara ve cinsel yönelimlere sahip kadınların karşıt söylemlerinin söylemsel irade oluşumu sürecinde içerilmesiyle birlikte oluşacak konsensus, kamusal alanın uygun sınırlarını şekillendirebilir. Kamusal alanın uygun sınırlarının söylemsel irade oluşumu sürecinde şekillenmesi, kamusal alanın dışında bırakılan toplumsal cinsiyet temelli gruplara üye bireylerin özel meseleler olarak tanımlanıp kamusal meseleler olmadığı gerekçesiyle tartışmaya dahil edilmeyen gerekçeli taleplerinin, kamusal alanda tartışılmasına ve meşrulaştırılmasına imkân sağlayabilir. Nitekim Habermas'ın müzakereci demokrasi anlayışında demokratik kamusal müzakere, önceden hiçbir konuyu tartışma dışında bırakmama güvencesini sağladığından, toplumsal cinsiyet temelli grupların üyelerine, özel meseleler başlığı altına yerleştirilen meseleleri kamusal meseleler olarak yeniden temalaştırma, rasyonel gerekçeler öne sürerek diğer katılımcıları ikna etme ve ön kabullerini değiştirme yönünde fırsat verir. Bu sayede, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin dışarıda bırakılmadığı kapsayıcı bir demokratik konsensusa ulaşılması mümkün hale gelebilir. Demokratik kamusal müzakereyle oluşacak konsensusla, kamusal alan ve özel alan arasında olduğu varsayılan katı ayırım sarsılabilir. Söz konusu ayırımın sarsılması halinde, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasının önü açılabilir.

Sonuç olarak, Habermas'ın müzakereci demokrasi anlayışının, kamusal alan ve özel alan arasında olduğu varsayılan ayırımın sarsılması ve toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin tanınma taleplerine yer açılması ihtiyacına uygun bir tartışma zemini sağladığı görülmektedir. Katılımcıların her türlü meseleyi eleştirel olarak ele alabilmesine ve sorgulayabilmesine açık bir kamusal diyalog, hiçbir şekilde daha baştan belirlenemeyeceğinden her türlü verili tanıma, katı ayırma ve sınıra önseldir. Bu nedenle Benhabib'in ifadesiyle “adalet ve iyi yaşam, normlar ve değerler, çıkarlar

ve ihtiyaçlar arasındaki ayrımlar söylemsel irade oluşumu sürecine dışsal değil, içseldir. Bu ayrımlar açık ve usul bakımından adil bir söylemin sonucu olarak” yeniden müzakere edilebilir, yeniden yorumlanabilir ve yeniden ifade edilebilir (Benhabib 1996: 89; Benhabib 2007: 170).

Jürgen Habermas' Theory of Deliberative Democracy and Claims for Gender Equality

Summary

Hediye DURLU

PhD. Candidate

Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty Of Letters And Humanities, Department of Philosophy, Muğla, TR
ORCID: 0000-0003-1708-5218
hediye.dumlu@gmail.com

Introduction

In Western democracies, groups based on ethnicity, religion, race, gender and sexual orientation that came to the fore in the 1980s and 1990s called on Western democracies to reflect on difference and democracy, with their demands for recognition of their distinctive collective identities or group differences. These groups are, in Nancy Fraser's terms, "culturally defined groups (...) who are struggling to defend their 'identities', end 'cultural domination' and win 'recognition'" (Fraser 1997: 2). These groups, which mainly focus on "negotiation, discussion and representation of differences in the public sphere" (Benhabib 1999a: 12-13), point to a new political thought in which political discourse in the broadest sense takes into account the claims for the recognition of group differences (Benhabib 2002: VIII).

With this new political thought, it is observed that the focus of public debate has shifted from redistribution to recognition. So that the bourgeoisie and the working class, who appeared as political actors throughout the nineteenth century and the first half of the twentieth century, expressed their claims for redistribution, aiming to benefit from the social welfare, political position and social opportunities that determined their policies (Benhabib 1999a: 12-13). However, with the new social actors that came to the fore in the 1980s and 1990s, the claims for recognition of group differences with their own historical development replaced the claims for redistribution; cultural domination replaced the exploitation; difference replaced the equality. As a result of this displacement, claims for recognition preceded the claims for redistribution (Fraser 1997: 2). With this shift, politics has also become redefinable in terms of the

emancipation of groups subjected to exclusion and oppression, which is often considered in cultural terms (Dryzek 2002: 57).

With the decline of class struggles that raised the claims for redistribution, the “change in the social identity, the issues that motivate them, and the patterns of struggle” of the new social actors emerged on the scene (Benhabib 2005: 317). With these new protest movements, the claims that injustices arising from the neglect of group differences should be discussed in the public sphere, which is the area of equal participation, free speech, political opinion and will formation, began to gain a political character. The need for a normative theory that reinterpreted the concepts of democracy, autonomy, freedom, equality and justice by taking into account the legitimate democratic claims for recognition appeared.

The aim of this study is to develop the argument that Habermas's understanding of deliberative democracy constitutes a suitable discussion ground for this need. This study, which focuses on gender-based groups among related groups, consists of two parts. In the first part, we argue that Habermas's understanding of deliberative democracy is able to fulfill three basic conditions for inclusive participation, which enables the inclusion of claims for recognition that can contribute to democracy in public deliberation processes. These conditions are “inclusiveness, rationality, and legitimacy,” which Judith Squires refers to as the essential conditions of an ideal democracy (Squires 2008: 105). In the second part, we refer to the discussion from a feminist point of view, which we thematize as the creation of appropriate boundaries between the public and private spheres. In this discussion, we argue that Habermas's understanding of deliberative democracy, which can fulfill conditions for inclusive participation, can make it possible to turn gender inequalities that prevent equal participation in the public sphere into public issues from the perspective of the participants and make room for claims for recognition targeting gender equality.

Inclusion of Claims for Recognition in Democratic Deliberation Processes

In the development of modern societies, with the participation of new collectivities in the public sphere, inclusivity gained importance and participation began to be understood in a broader context. The exclusionary concept of political participation has been replaced by the more inclusive concept of discursive will formation. Thus, participation is not just an activity defined in the narrow sense of the political arena; it has also become an event that can take place in social and cultural areas. The idea that this concept of participation which is emphasizing that the norms of action are determined by the practical discussion of everyone affected by these norms, gained importance (Benhabib 1996: 86). Habermas's understanding of deliberative democracy is in favor of this inclusive concept of participation, which enables everyone involved to decide together on the norms that determine their own lives. As a matter of fact, in deliberative democracy, the discursive will formation of those participating in the public sphere is explained with the concept of an ideal procedure: “This democratic procedure, which combines pragmatic concerns, compromises, discourses of self-conception, and justice, forms the basis for the

assumption that reasonable or fair results can be obtained. According to this procedural view, practical reason (...) turns into discourse rules and forms of discussion" (Habermas 1999: 44).

Pragmatic discourses, which are the first form of communication that procedural view combines with other forms, is associated with fair bargaining. Fair bargaining encompasses pragmatic concerns and compromises. It meets procedural conditions that allow fair dealing to occur. In this form of communication, acceptable topics, contributions, arguments and sanctions are organized. Regulation takes into account all relevant interests equally. All parties are equipped with equal powers to pursue their personal interests and sufficient flow of information is ensured (Habermas 1989: 152). Ethical-political discourses, which are the second form of communication, also tend towards cognitive purposes, unlike the bargaining process. These negotiations depend on a style of communication that satisfies the conditions in which members of a collectivity gain the self-confidence necessary to be recognized as who they are or want to be (Habermas 1989: 152). The third form of communication includes moral discourses about justice. These discourses require a mode of communication that allows only the better argument to be made. This is a style of communication in which the participants of the conversation "talk about the claims of controversial validity and try to prove or criticize these claims through arguments". "The 'strength' of an argument, in a given context, is measured by the soundness of its reasons; this soundness is measured, among other things, by the ability of arguments to persuade participants in a discussion, that is, to lead them to accept the validity claim under consideration" (Habermas 2019: 45). In this process, one cannot convince to others if one cannot provide a reason that can take into account not only his own but also everyone else's point of view for what seems good, reasonable, fair, and useful. Reasoning that includes everyone's point of view compels one to adopt extended thinking (Benhabib 1997: 9-10).

This practice of public argumentation, which fulfills the rationality condition, does not exclude intersubjectively shared concrete lifestyles, so it can provide an opportunity to establish a connection between justice and good life issues. There is no predetermined privileged, priority topic for discussion. In addition, participants can discuss the conditions and constraints under which the negotiation takes place and evaluate their justification (Benhabib 2007: 169). What is important in deliberative democracy is the idea of finding a public sphere based on rational-critical deliberation between different positions and competing viewpoints. The public sphere, which is understood as a negotiation area based on measurement and weighing, potentially open to equal access and participation of all, provides the legitimacy condition of the understanding of inclusive participation.

It can be said that deliberative democracy, which provides the three basic conditions of an ideal democracy, is a convenient theory in terms of including the democratic claims for recognition in public discussions and testing its legitimacy in three respects. Firstly, as defined by John Dryzek, deliberative democracy, which centers on the idea of the public sphere as the area of mutual communicative interaction of "negotiators who are ready to change their decisions, preferences and views during

their interaction that includes persuasion, not pressure, manipulation or deception" (Dryzek 2002: 1), is a useful policy for participants to initiate a discussion about their claims, inform others, and persuade participants by transforming their preconceived notions. Secondly, the normative content of the concept of democracy in deliberative democracy is related to the process of creating values and norms based on negotiation/discussion in public communication (Habermas 2018: 49). It reflects the values and issues expressed in the pragmatic, ethical-political and moral discourses surrounding the discursive will formation. Democratic claims for recognition can be included and legitimized in the process of discursive will formation which depends on the intersubjective free movement of contributions and arguments. Third, the rules of discourse and forms of discussion in deliberative democracy prevent democratic claims for recognition from being excluded from this process. These democratic preconditions of communication include the equal participation of all in negotiation; all participants contribute to the discussion and put forward their own arguments; it ensures that everyone can enjoy the right of free access and equal participation without being subjected to pressure (Habermas 1991: 86).

So far, we have argued that Habermas's understanding of deliberative democracy can provide a suitable discussion ground for the democratic claims for recognition. Starting from this argument, we will argue that this understanding serves to undermine the strict distinction between the private and the public sphere, which is the subject of objections and criticisms by feminists on the grounds that it prevents the discussion of gender inequalities as public issues.

Establishing Appropriate Boundaries Between Public and Private Sphere

From a feminist perspective, the supposed strict distinction between "the public sphere, which is the space for political participation, discussion and opinion formation" and the "private sphere or the modern, (...) nuclear family" (Fraser 2013: 33), is politically significant. Because of the assumed strict distinction, these issues which are called "the issues of good life, values, non-generalizable interests" (Benhabib 1996: 89-90) identified with the private sphere are separated from the issues of justice, norms and common interests which are understood as public issues and are excluded from the public sphere. Therefore, these issues are at the center of women's movements that seek to make them a public issue, as Benhabib states (Benhabib 1996: 90). However, it should not be understood from these explanations that every private issue can be thematized as a public issue. Rather, as Habermas points out, any issue that needs political regulation should be the subject of public debate. The private sphere and the personal integrity of the individual should be protected against external interventions (Habermas 1996: 313).

Opening the separation of the private sphere from the public sphere to a critical-rational discussion may make it possible to break the stability of male dominance in the family and in other social spheres. If activities, roles and relationships based on gender inequality in the private sphere are addressed as issues of justice in public debates, these issues which are excluded from the public sphere on the grounds of being private,

can be given a public character. In this context, we think that Habermas's understanding of deliberative democracy contributes to the efforts of feminists to gain gender equality. As a matter of fact, this understanding, which can fulfill the conditions of inclusiveness, rationality and legitimacy required for inclusive participation, creates a suitable discussion ground for the thematization of gender inequalities in public deliberations, opening up to critical rational discussion and eliminating the inequalities. Some feminist approaches support this argument. These approaches argue that private issues can be made public issues from the perspective of participants in public debates.

In favor of inclusive participation, Nancy Fraser appeals to the idea that the public sphere is the space of participants' collective self-determination, removing ambiguity over the meaning of public matters and showing that the strict distinction between public and private matters is not absolute. According to this idea, it is the perspectives of the participants themselves that determine the appropriate boundaries of the public sphere (Fraser 2004: 124). As Habermas agrees, it is only the participants themselves who can decide which issues are or are not of public interest (Habermas 1996: 312). Of course, redrawing the appropriate boundaries of the public sphere can be achieved with the consensus advocated in Habermas's deliberative democracy. However, according to Fraser, consensus may not always be reached on what is a public issue. Indeed, feminists initially lacked support when they argued that domestic violence relegated to the private sphere was in fact a matter of justice and therefore a legitimate topic of public debate. Despite this, feminists have succeeded in making domestic violence a public issue over time, with their opposing discourse that domestic violence is related to gender inequality prevalent in male-dominated societies (Fraser 2004: 124).

The effort of feminists, then, is to reach a just consensus against the sharp distinction between the public sphere, whose scope is limited to common issues that concern everyone, and the private sphere, whose scope is limited to private interests and needs that concern individuals and groups. A just consensus, as we have emphasized above, is one in which all concerned are inclusive and have mutually equal rights, free from manipulation, deception, and coercion, open to new issues, with reviewable results.

According to Phillips, who supports inclusive participation like Fraser, achieving equal participation in the public sphere requires transforming the division of labor in the home. One of the issues to be addressed in discussions of democratic participation, then, is "the importance of transforming the private sphere; the importance of laying the foundation for a democratic society by democratizing gender relations at home" (Phillips 2015: 125).

The consensus that will be formed with the inclusion of the opposing discourses of women with different historical, social and cultural backgrounds and sexual orientations in the process of discursive will formation can shape the appropriate boundaries of the public sphere. It can enable the reasoned claims of members of gender-based groups which are defined as private issues and excluded from the public sphere, to be discussed and legitimized at the public level. As a matter of fact, in

Habermas's deliberative understanding of democracy, members of gender-based groups are encouraged to re-thematize the issues placed under the title of private issues as public issues and are given opportunity to persuade other participants by putting forward rational justifications, and to change their preconceptions. In this way it may become possible to reach an inclusive democratic consensus that does not exclude gender inequalities.

As a result, it is seen that Habermas's understanding of deliberative democracy provides a suitable discussion ground for the need to shake off the supposed distinction between the public sphere and the private sphere and to make room for the claims for recognition of gender equality. An open public dialogue, in which participants can critically address and question any issue, is prior to any given definition, rigid distinction and boundary.

KAYNAKÇA | REFERENCES

Benhabib, S. & Cornell, D. (1996). Introduction: Beyond the Politics of Gender. *Feminism as Critique: On the Politics of Gender* (ed. S. Benhabib & D. Cornell, pp. 1-16). Minneapolis: University of Minnesota Press.

Benhabib, S. (1996). Models of Public Space: Hannah Arendt, the Liberal Tradition, and Jürgen Habermas. *Habermas and the Public Sphere* (ed. C. Calhoun, pp. 73-99). Cambridge, Massachusetts&London: The MIT Press.

Benhabib, S. (1997). The Embattled Public Sphere: Hannah Arendt, Juergen Habermas and Beyond. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, No. 90, 1-24.

Benhabib, S. (1999a). Demokratik Moment ve Farklılık Sorunu (çev. Z. Gürata ve C. Gürsel). *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması* (ed. S. Benhabib, ss. 11-35). İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.

Benhabib, S. (1999b). Müzakereci Bir Demokratik Meşruiyet Modeline Doğru. (Çev. Z. Gürata ve C. Gürsel). *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması* (ed. S. Benhabib, ss. 101-140). İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.

Benhabib, S. (2002). *The Claims of Culture: Equality and Diversity in the Global Era*. New Jersey: Princeton University Press.

Benhabib, S. (2005). *Eleştiri, Norm ve Ütopya: Eleştirel Teorinin Temellerine Dair Bir İnceleme* (çev. İ. Tekerek). İstanbul: İletişim.

Benhabib, S. (2007). *Situating the Self: Gender, Community and Postmodernism in Contemporary Ethics*. Cambridge: Polity Press.

Dryzek, J. (2002). *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. New York: Oxford University Press.

Fraser, N. (1997). *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition*. New York and London: Routledge.

Fraser, N. (2004). Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek: Gerçekte Varolan Demokrasinin Eleştirisine Bir Katkı (çev. M. Özbek ve C. Balcı). *Kamusal Alan* (ed. M. Özbek, ss.103-133). İstanbul: Hil Yayın.

Fraser, N. (2006). *İhtiyaçlar Mücadelesi: Geç Kapitalizmin Siyasal Kültürünün Sosyalist-Feminist Açısından Eleştirisi* (çev. A. T. Kılıç). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Fraser, N. (2013). *Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*. London and New York: Verso.

Habermas, J. (1989). Towards a Communication Concept of Rational Collective Will-Formation. *Ratio Juris*, 2 (2), 144-154.

Habermas, J. (1991). Discourse Ethics: Notes on a Program of Philosophical Justification. *The Communicative Ethics Controversy* (ed. S. Benhabib and Fred Dallmayr, pp. 60-111). Cambridge, Massachusetts and London: The MIT Press.

Habermas, J. (1992). *Legitimation Crisis* (trans. by T. McCarthy). Cambridge: Polity Press.

Habermas, J. (1998). Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State. *The Inclusion of the Other: Studies in Political Theory* (ed. C. Ciorin and P. D. Greiff, pp. 203-239). Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Habermas, J. (1999). Demokrasinin Üç Normatif Modeli (çev. Z. Gürata ve C. Gürsel). *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması* (ed. S. Benhabib, ss. 37-51). İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.

Habermas, J. (2018). *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü* (çev. T. Bora ve M. Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları.

Habermas, J. (2019). *İletişimsel Eylem Kuramı* (çev. M. Tüzel). İstanbul: Alfa.

Habermas, J. (2020). *Söylem Etiği* (çev. S. Coşkun). Ankara: Fol.

Phillips, A. (2015). *Demokrasinin Cinsiyeti* (çev. A. Türker). İstanbul: Metis Yayınları.

Squires, J. (2008). Deliberation, Domination and Decision-making. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, No: 117, 104-133.

Young, I. M. (1990). *Justice and the Politics of Difference*. New Jersey: Princeton University Press.